

Marianne Takle

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Innhold

1. Innledning 11

- Et nytt nasjonalbibliotek 11*
- Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket 12*
- Nasjonens hukommelse 15*
- Tidligere studier av Nasjonalbiblioteket 16*
- Gangen i analysen 17*

2. Nasjonen som et system av institusjoner 18

- Nasjonens skriftkultur 20*
- To nasjonsbegrep 21*
- Nasjonal reproduksjon 23*
- Nasjonsbygging 27*
- Hverdagsnasjonalisme 29*
- Utfordringer mot nasjonalstaten 30*
- To typer handlingslogikk 32*
- Nasjonale bibliotekoppgaver 36*
- Et navigasjonssystem for kulturer 40*
- Ulike lands nasjonalbibliotek 41*
- Kilder og metode 43*

3. Det nasjonale i biblioteket 1811–1979 45

- Trykkekunst, nasjon og sensur 45*
- Pliktavlevering og kontroll 46*
- Universitetsbibliotekets første tid 48*
- Konsolidering om nasjonale ideer 52*
- Det norske materialet skilles ut 55*
- Et selvstendig riksbibliotek 61*
- Universitetet avviser det nasjonale argument 64*
- Tilvekst, plassmangel og utplassering 67*

4. Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana 1980–1989 71

- Nasjonalbiblioteksaken på dagsordenen 71*
- Nasjonens bokarkiv 72*
- Innsamling av nye medier 76*
- Kulturen trekkes inn i debatten 83*
- Universitet uten nasjonale bibliotekoppgaver 87*
- Teknisk argumentasjon for utskilling 88*
- Nasjonalbiblioteket etableres i Mo i Rana 89*
- Fra industrinasjonalisme til kunnskapsnasjonalisme 97*

5.Nasjonalbibliotekavdelingen i Oslo 1990–2004 101

- Usikkerhet i hovedstaden* 101
- Behovet for en helhetlig løsning* 102
- Universitetsbibliotekets skilsmisseerklæring* 104
- Det trivielle inn i magasinene* 106
- Deling av samlingene* 110
- Reaksjoner på det fremmede* 113
- Nasjonalbiblioteket som pumpestasjon* 116
- Eablering i Oslo* 118
- Institusjonalisert historieforteller* 119
- Felles organisering i Rana og Oslo* 122
- Kulturmangfoldets egenverdi* 125
- Nasjonalbiblioteket som fanesak* 128

6.Det kulturelle og digitale nasjonalbibliotek 2005–2009 132

- Et modernisert nasjonalbibliotek* 132
- Nasjonens hukommelse – og glemsel* 133
- Kunnskapsinstitusjon og opplevelsessenter* 136
- Et multikulturelt nasjonalbibliotek?* 139
- Territoriet og minoritetsgruppene* 142
- Kulturen og nordmannsbegrepet* 144
- Formidling som identitetsmarkør* 147
- Kulturell kanon i biblioteket* 151
- Det digitale nasjonalbibliotek* 153
- Google og offentlig digitalisering* 157
- Tre strateginotater for digitalisering av alt norsk* 160
- Kulturarven to–tre klikk unna* 164
- NBdigital møter kritikk* 166
- Digitalt sikringsmagasin* 169
- Opphavsrettigheter* 173

7.Oppsummering 178

- Underordningsfasen* 179
- Eableringsfasen* 180
- Posisjoneringsfasen* 185

Referanseliste 188

Short Summary in English 206

1. Innledning

Et nytt nasjonalbibliotek

Den 15. august 2005 flyttet Nasjonalbiblioteket i Oslo inn i Universitetsbibliotekets gamle bygning på Solli plass. Universitetsbiblioteket hadde flyttet til Georg Sverdrups Hus på Blindern i 1999, og den nesten hundre år gamle bibliotekbygningen på Solli plass var rehabilitert. Åpningen markerte slutten på en seksten år lang etableringsprosess.

Helt fra 1813 hadde Universitetsbiblioteket fungert både som bibliotek for universitetet og som nasjonalbibliotek. I 1989 ble adskillelsen mellom Universitetsbiblioteket og det nye Nasjonalbiblioteket påbegynt, i og med at Stortinget vedtok å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana. Denne skulle ta seg av det pliktavleverte materialet. Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana var opprettet som en egen institusjon, men med tilknytning til etablerte institusjonsstrukturer. Universitetsbiblioteket hadde fortsatt ansvar for enkelte nasjonale bibliotekoppgaver etter 1989. Disse omfattet blant annet oppbevaring av norske samlinger fra før 1990 og specialsamlingene, og å sørge for å gjøre materialet tilgjengelig for publikum. I 1999 ble det opprettet en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, og Universitetsbibliotekets nasjonale bibliotekoppgaver ble overført til denne.

Perioden fra 1999 til 2005 var sterkt preget av provisoriske løsninger, og Nasjonalbiblioteket hadde skiftende ledelse. I Oslo satt biblioteket med en nedslitt bygning, som ble rehabilitert i denne perioden. Først ved åpningen av det rehabiliterte bygget, som Nasjonalbiblioteket altså hadde overtatt fra Universitetsbiblioteket i Oslo, var Nasjonalbiblioteket fullt fungerende, med alle elementer på plass i Oslo og Rana.

I forbindelse med innflyttingen i 2005 åpnet Nasjonalbiblioteket en revidert versjon av nettstedet sitt, nb.no. Nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein fremhevet i en presentasjonsbrosjyre utgitt i forbindelse med åpningen at det norske Nasjonalbiblioteket har bygninger og rom både i Oslo, i Rana og i cyberspace (Nasjonalbiblioteket 2005d). Det nye norske Nasjonalbiblioteket hadde både fysisk og digital tilstedeværelse.

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Hensikten med denne studien er å undersøke forståelsen av det nasjonale tema i den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket, og hvordan det nasjonale er reflektert i dagens Nasjonalbiblioteks praksis. Studien tar utgangspunkt i at en nasjonalstat ikke bare er et kulturelt og politisk fellesskap. Den består også av et sett av institusjoner. Institusjonene er avgjørende i et lands nasjonsbyggingsspross. Tiårene rundt overgangen fra 1800- til 1900-tallet markerte høydepunktet i norsk nasjonsbygging. Norge etablerte flere nasjonale institusjoner i denne perioden, men etableringen av et nasjonalbibliotek var ikke en del av denne nasjonsbyggingssprossen.

Det kan virke underlig at Norge først fikk et nasjonalbibliotek i en tid da transnasjonale prosesser danner grunnlag for utviklingen av fellesskap på tvers av nasjonale grenser. Nasjonalbiblioteket ble etablert i en epoke da hvert enkelt individ kan ha rettslig, økonomisk, politisk og kulturell tilknytning til flere land samtidig. Dette betyr blant annet at en tradisjonell nasjonsoppfatning ikke lenger kan tas for gitt (Habermas 1998, Cram 2009). Sett ut fra disse endringene kan etableringen av Nasjonalbiblioteket virke som en anakronisme, og et forsøk på å videreføre nasjonsbyggingssprossen fra 1800- og 1900-tallet i en tid da nasjonalstaten har redusert betydning.

Etableringen av et norsk nasjonalbibliotek er imidlertid en del av en internasjonal tendens, hvor man i økende grad bygger nye bibliotekbygg som for eksempel biblioteket i Alexandria, nasjonalbiblioteket i Paris, Storbritannias prioriteringer med hensyn til British Library og Den Sorte Diamant i København. Tilsvarende prioriteringer i andre land viser dagens nasjonalstats tvetydige karakter.

Det er viktig å skille mellom en nasjons dannelse og dens opprettholdelse (Smith 2008, 12). Den relativt sene etableringen av Nasjonalbiblioteket gjør at institusjonaliseringen kan tolkes som et eksempel på hvordan statlige institusjoner opprettholder og justerer nasjonale kategorier i etablerte nasjonalstater. Dette er en prosess som best kan beskrives med begrepet nasjonal reproduksjon. Den nasjonale reproduksjonen er en vedlikeholdsprosess. Den må skilles fra nasjonsbygging, der nasjonalstater blir etablert.

Det internasjonale systemet av nasjonalstater er en form for kategorisering. Også innad i nasjonalstatenes praksis står kategorisering sentralt. I formelle statlige institusjoner vil reproduksjon av nasjonale kategorier ofte foregå gjennom klassifisering, telling og navngiving. De nasjonale bibliotekoppgavene er typiske eksempler på dette. Gjennom å ivareta disse vil et nasjonalbibliotek bidra til å opprettholde og justere nasjonale kategorier på medieproduktenes område. Dette kan imidlertid foregå på forskjellige måter, fordi det er ulike forståelser av hvordan man definerer nasjonale bibliotekoppgaver.

Nasjonale bibliotekoppgaver er et bibliotekfaglig begrep, som er definert av internasjonale organisasjoner. På grunnlag av den internasjonale diskusjonen i UNESCO og i International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) kan man trekke et hovedskille mellom to typer oppgaver som et nasjonalbibliotek kan ha ansvaret for (Lor 1997, Cornish 1991, Line 1989). Den ene typen er oppgaver knyttet til et nasjonalbiblioteks arkiv- og magasinfunksjon. Dette består av mottak, registrering, oppbevaring, konservering og tilgjengeliggjøring av verker publisert i landet. Den andre typen oppgaver er forbundet med et nasjonalbiblioteks rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Dette er oppgaver som krever kunnskap om innholdet i samlingene, som kan danne grunnlag for formidling. Skillet er først og fremst et analytisk redskap, for i de fleste nasjonalbiblioteker vil man finne en kombinasjon av disse to typene nasjonale bibliotekoppgaver.

Spørsmålet om det nasjonale i Nasjonalbiblioteket kan dermed presiseres på to måter. Den første er politisk: *Hvorfor etablerte Norge et nasjonalbibliotek – som en selvstendig institusjon – i en tid da nasjonalstaten har endret betydning som økonomisk, politisk og iden-*

titetskapende enhet? Med utgangspunkt i en institusjonell tilnærming (March og Olsen 1995) vil studien analysere etableringsprosessen ut fra hvordan politiske aktører definerer de nasjonale bibliotekoppgavene, og deres forståelse av Nasjonalbibliotekets rolle som forvalter av disse. Dette undersøkes i forholdet mellom politiske aktørers økonomiske og administrative forståelser av de nasjonale bibliotekoppgavene, og teknokratiske begrunnelser for å etablere et nasjonalbibliotek, og aktørenes argumenter om å etablere Nasjonalbiblioteket som en nasjonal kulturell fortolkende institusjon. Det er en analyse av hvordan forholdet mellom ulike forståelser av nasjonale bibliotekoppgaver, og et nasjonalbiblioteks rolle, endrer seg med skiftende omstendigheter. Analysene foretas på bakgrunn av forandringer i mediesituasjonen og endringer i det kulturpolitiske klima.

Den andre presiseringen tar utgangspunkt i den etablerte institusjonen: *Hvordan avgrensar Nasjonalbiblioteket det nasjonale gjennom sin institusjonelle praksis?* Med utgangspunkt i teorier om nasjon og nasjonalisme (Brubaker et al. 2004, Smith 2008) vil studien undersøke hvordan Nasjonalbiblioteket definerer de nasjonale bibliotekoppgavene gjennom visjoner og daglige gjøremål innad i institusjonen. De to hovedtypene nasjonale bibliotekoppgaver drøftes i henhold til Nasjonalbibliotekets utvelgelse og lagring av materiale – *om nasjonen*, og tilretteleggelse samt formidling – *for nasjonen*. Håndteringene av oppgavene vil være preget av samtidens verdsett og tolkninger. Det gjenspeiler ikke nødvendigvis det som var ansett som viktig i fortiden, og ingen vet hvordan dagens valg av materiale vil bli vurdert i ettertid.

Det er til enhver tid ulike vurderinger av hva som er viktig for kulturarven. Den offentlige diskusjonen vi har hatt i den senere tid om hva det vil si å være ”nordmann” og ”etnisk norsk”, viser at nasjonsbegrepet er i endring (Gahr Støre 2008, Hylland Eriksen 2006, Åmås 2006). Det stilles spørsmål ved begrepenes innhold i dag, og ved deres historiske opprinnelse. Etablerte sannheter blir utfordret, og sentrale ord og begreper det har vært en felles forståelse av i Norge, kan ikke lenger tas for gitt. Dette fører til at sentrale samfunnsinstitusjoner må omdefinere noen av sine begreper og begrunne sin praksis eksplisitt. Både etableringen av Nasjonalbiblioteket og praksisen i biblioteket gir talende eksempler på denne prosessen.

Nasjonens hukommelse

Den juridiske hjemmelen for Nasjonalbiblioteket ligger i pliktavleveringsloven som trådte i kraft i 1990, med tradisjon tilbake til 1815. Loven sier at norskprodusert, allment tilgjengelig materiale skal avleveres til oppbevaring i biblioteket. Den er medieuavhengig, slik at alt fra bøker, aviser og tidsskrifter til nettdokumenter, kringkasting, musikk, cd-rom, disketter, plakater, brosjyrer og film er avleveringspliktig. Pliktavleveringsloven er Nasjonalbibliotekets viktigste grunnlag for litteraturtilvekst. Intensjonen for biblioteket er at samlingene skal omfatte alt som er produsert i Norge, alt som er laget av nordmenn i utlandet, og alt som er skrevet om Norge. Etter magasinutbyggingen i 2008 rommer Nasjonalbiblioteket 80 hyllekilometer inne i fjellet i Mo i Rana og under bygget på Solli plass. Samtidig har Nasjonalbibliotekets digitale sikringsmagasin en total kapasitet på 4000 terabyte (Nasjonalbiblioteket 2008a).

Nasjonalbibliotekets egen visjon er å være nasjonens hukommelse og et multimedialt kunnskapssenter (Nasjonalbiblioteket 2005h, st.meld. nr. 23 (2008–2009)). Dette innebærer både et mål om å ha landets mest komplette samling av publisert norsk materiale innenfor alle medietyper, og et mål om å bevare dette i et tusenårs-perspektiv. Samtidig skal materialet være tilgjengelig for allmennheten og forskersamfunnet i samtiden. I tillegg har Nasjonalbiblioteket oppgaven med å ta vare på og formidle fra bibliotekets spesialsamlinger, som blant annet omfatter kartsamlingen, filmarkivet, billedsamlingen, musikkamlingen og håndskriftsamlingen. Ved siden av det norske materialet har Nasjonalbiblioteket en samling utenlandsk faglitteratur, som støttesamlinger for studier av det norske. Med utgangspunkt i disse samlingene og det pliktavleverte materialet har Nasjonalbiblioteket ambisjoner om å være et forskningsbibliotek som legger til rette for forskning på de norske samlingene. Mens biblioteket i Rana skal forvalte loven om avleveringsplikt, skal avdelingen i Oslo i hovedsak ha ansvaret for spesialsamlingene og de fleste publikumsrettede oppgavene.

Tidligere studier av Nasjonalbiblioteket

Det finnes ingen tidligere studier av den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket. Det er derimot skrevet en rekke artikler om Universitetsbibliotekets historie, men svært lite av dette handler om Nasjonalbibliotekets nyere historie. Det nyeste bidraget er et foredrag Rune Slagstad holdt for de ansatte i Nasjonalbiblioteket i 2005, hvor han drøftet Nasjonalbiblioteket som samfunnsinstitusjon (Slagstad 2005, 2006, 311–329). Videre har tidligere overbibliotekar Jan Erik Røed trukket inn Nasjonalbiblioteket i et foredrag i Forum for universitetshistorie i 2006, hvor han snakket om flyttingen av Universitetsbiblioteket til Blindern i 1999 (Røed 2006). Monica Deildok og Trond Jørgensen har skrevet en hovedoppgave om den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket i Rana 1989 (Deildok og Strøm 1994). De drøfter utelukkende de tekniske og administrative sidene ved prosessen, mens de nasjonale og identitetsmessige sidene er fraværende.

Av nyere bidrag om Universitetsbibliotekets historie kan man trekke frem Johan Hendens (2004, 2005) artikler om de tidligere lederne ved biblioteket Axel Drolsum og Wilhelm Munthe. Av de historiske bidragene om Universitetsbiblioteket kan vi nevne at både Drolsum (1880, 1881) og W. Munthe (1922) selv skrev om Universitetsbibliotekets historie ved inngangen til 1900-tallet. Begges bidrag fokuserte på interne forhold i biblioteket.

I perioden fra 1960 til 1990 ble det skrevet en rekke bøker og artikler om Universitetsbiblioteket av blant andre Gerhard Munthe (1983, 1986), Erling Grønland (1972), Anne-Grete Holm-Olsen (1983), Hallvard Bakken (1958), Bo Norlin og Bendik Rugaas (1986), Kirsten Prytz (1989), Anne M. Hasund Langballe (1998) mfl. Harald Tveterås (1961, 1962) skrev Universitetsbibliotekets historie fra 1911 til 1961, som en del av Universitetets historie. Alle disse bidragene har to felles særtrekk. Det ene er at de dekker ulike enkeltaspekter ved Universitetsbibliotekets historie. Det andre er at de handler om bibliotekinterne spørsmål som katalog- og oppstillingssystemer. Det er få som setter Universitetsbiblioteket inn i en større samfunnsmessig sammenheng, og ingen drøfter bibliotekets rolle i forhold til de nasjonale bibliotekoppgavene. Det er imidlertid viktig å presisere at den historiske gjennomgangen i denne boken

ikke har som ambisjon å skrive Nasjonalbibliotekets fulle historie. Formålet er å undersøke etableringsprosessen og Nasjonalbibliotekets institusjonelle praksis, med utgangspunkt i skiftende oppfatninger av nasjonale bibliotekoppgaver.

Gangen i analysen

Første kapittel i denne studien består av en gjennomgang av sentrale begreper innenfor nasjonalisme- og institusjonsteori samt en presentasjon av studiens metodiske tilnærming. Videre følger en empirisk fremstilling av hvordan forskjellige aktører til ulike tider har definert nasjonale bibliotekoppgaver. Fremstillingen er kronologisk ordnet. Kapittel to omfatter en historisk gjennomgang av tiden fra vedtaket om å etablere et universitetsbibliotek i 1811, og frem til 1980. Den historiske gjennomgangen danner et bakteppe for studiens hovedanalyse av den politiske prosessen fra 1980 og frem til i dag. Kapittel tre handler om 1980-tallet, da "nasjonalbiblioteksaken" ble satt på den politiske dagsorden og nasjonalbibliotekavdelingen i Rana ble opprettet. Kapittel fire tar for seg perioden fra delingen mellom Nasjonalbiblioteket og Universitetsbiblioteket i Oslo ble påbegynt på begynnelsen av 1990-tallet, og frem til 2005. Denne handler om hvilke nasjonale oppgaver Nasjonalbiblioteket er tiltenkt fra politiske institusjoners side. Kapittel fem omfatter tiden etter at Nasjonalbiblioteket markerte en ny start i nyrenoverte lokaler på Solli plass i 2005, og frem til våren 2009. I denne delen undersøkes det hvordan Nasjonalbiblioteket i dag forvalter de nasjonale bibliotekoppgavene gjennom sin institusjonelle praksis. Mens den første delen av dette kapittelet tar for seg biblioteket som helhet, konsentrerer den siste delen seg om Nasjonalbibliotekets pågående arbeid med å digitalisere hele samlingen. Kapittel seks oppsummerer og konkluderer.